

Zagadnienia etyczno-deontologiczne i prawno-społeczne w psychiatrii sądowej

Ethical-deontological and legal-social issues in forensic psychiatry

JÓZEF KOCUR¹, ZDZISŁAW MAJCHRZYK², JÓZEF BUKOWSKI¹

Z: 1. Instytutu Medycyny Wojskowej WAM w Łodzi

2. Kliniki Psychiatrii Sądowej IPiN w Pruszkowie

STRESZCZENIE. *Ograniczone możliwości szybkiego i równomiernego przeniesienia postępu dokonującego się w naukach medycznych na grunt psychiatrii sądowej stawiają problemy natury etycznej, prawnej i społecznej. W pracy omówiono niektóre z tych zagrożeń, zwłaszcza związanych z poziomem wiedzy i postawą moralną biegłych sądowych.*

SUMMARY. *Due to limited possibilities of rapid and regular transference of medical science advances onto the field of forensic psychiatry, ethical, legal, and social problems arise. Some of the latter, especially these connected with knowledge and moral attitudes of court experts, are discussed.*

Słowa kluczowe: etyka / deontologia / prawo / problemy społeczne / psychiatria sądowa
Key words: ethics / deontology / law / social problems / forensic psychiatry

Orzecznictwo sądowo-psychiatryczne dotyczy problematyki obejmującej swym zakresem obszary wielu dziedzin wiedzy, często znacznie wykraczającej poza obręb zagadnień związanych ściśle z naukami medycznymi i prawno-społecznymi.

Dokonujący się w ostatnich latach postęp w diagnostyczno-terapeutycznych możliwościach nauk medycznych, w tym także współczesnej psychiatrii, nowe osiągnięcia badawcze i metodologiczne wielu innych dziedzin i dyscyplin naukowych związanych z tzw. naukami sądowymi, stawiają przed psychiatrią sądową nowe zadania i zmuszają do modyfikacji, a nawet zmiany niektórych obowiązujących kanonów. Wiele ustawowych rozwiązań prawnych nie nadąża za osiągnięciami nauk biologicznych, medycznych i społecznych, co sprawia, że istnieje zagrożenie częstszego pojawiania się niezgodności lub nieporozumień w tych obszarach, które wymagają holistycznego i interdyscyplinarnego spojrzenia i ujęcia problemu. Zagrożenia te są dwukierunkowe, bowiem zastosowanie psychiatrii w praktyce

wymiaru sprawiedliwości może skutkować niewłaściwym jej wykorzystaniem zarówno co do sposobu, jak i celu.

Środowisko psychiatrów sądowych – przynajmniej znaczna jego część – ma świadomość, że istnieje potrzeba dokonania zmian tak w obszarze przepisów prawa stanowionego, jak i w pojmowaniu związków psychiatrii z problemami o charakterze prawno-karnym czy prawno-cywilnym. Związki te obejmują zagadnienia formalno-merytoryczne, ale także wkraczają w dziedzinę bioetyki, deontologii lekarskiej, a nawet tzw. moralności politycznej [1, 8, 9]. Potwierdzeniem świadomości wspomnianych zagrożeń są treści zawarte w wielu wystąpieniach psychiatrów sądowych na krajowych i międzynarodowych spotkaniach naukowych, a także liczne publikacje z ostatnich kilku lat. Nie sposób szczegółowo przedstawić wszystkie poruszone w nich problemy, warto jednak i trzeba – jak sądzimy – zwrócić uwagę przynajmniej na podstawowe. Są to między innymi takie kwestie, jak: usytuowanie instytucji biegłego lekarza

psychiatry w postępowaniu sądowym, znaczenie dowodu z opinii biegłego włącznie z różnymi formalnymi i merytorycznymi odniesieniami do samej opinii sądowo-psychiatrycznej (jej konstrukcji, ewentualnej niejasności, niepełności lub sprzeczności, opinii uzupełniających itp.), metodologiczne aspekty obiektywności opinii sądowo-psychiatrycznych, roli badań dodatkowych, sądowo-psychiatrycznych aspektów niektórych stanów psychopatologicznych, zwłaszcza zaś upojen alkoholowych, stanów odurzenia, uzależnień, zaburzeń afektywnych i reaktywnych, stanów wyjątkowych i innych. Wiele uwagi poświęca się niejasnościom i wątpliwościom związanym z opiniowaniem w sprawach o ubezwłasnowolnienie, tzw. sprawach testamentowych oraz w przestępstwach na tle seksualnym, a także przy wydawaniu opinii dotyczących nieletnich.

Jeszcze raz należy podkreślić, że pojawiające się trudności są między innymi uwarunkowane z jednej strony aktualną, niezbyt adekwatną do bieżących realiów i stanu wiedzy medycznej, sytuacją prawną, z drugiej zaś zbyt zróżnicowanym poziomem wiedzy, umiejętności i – rzadko na szczęście – postaw moralnych samych biegłych, a także ograniczonymi możliwościami szybkiej i równomiernej transpozycji postępu dokonującego się w naukach medycznych na grunt psychiatrii sądowej.

Szczegółowym aspektem przedstawionych z konieczności w dużym skrócie i uproszczeniu problemów dzisiejszego orzecznictwa sądowo-psychiatrycznego w Polsce, są zagadnienia etyczno-deontologiczne i prawno-społeczne. Problematyce tej poświęcono w ostatnich dwóch latach sporo miejsca, między innymi na VI Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej, zorganizowanej w 1994 r. w Katowicach [8], na Międzynarodowym Sympozjum *Zaburzony psychicznie przestępca w warunkach transformacji ustrojowej* w Krakowie, czy też w wydanej w tym roku monografii poświęconej wybranym zagadnieniom z psychiatrii, psychologii i seksuologii sądowej, pod red. Gierowskiego i Szymusika [3], a także w licznych pracach publikowanych

w czasopiśmie naukowych [4, 5, 7, 9]. W piśmiennictwie polskim i międzynarodowym wskazuje się na ogromne trudności poznawcze i złożoność problemów etycznych, co skłania do opracowywania tzw. zawodowych kodeksów etycznych. Kodeks etyki lekarskiej, ze zrozumiałych względów, nie może stanowić zbioru zasad moralnych obejmujących i wyczerpujących wszystkie szczegółowe zagadnienia z wykorzystaniem funkcji biegłego i jego etyki zawodowej. Kolejne edycje oraz nowelizacje, a także liczne uzupełnienia i komentarze tych kodeksów (w tym kodeksu polskiego) wskazują, że postępy nauki i tzw. codzienna praktyka często wyprzedzają uformowania kodeksowe.

Przed przedstawieniem niektórych nurtujących przedwisko polskich psychiatrów sądowych zagadnień, warto zatrzymać się nad problemem relacji między etyką a prawem [6, 10]. Otóż opinie wielu autorów zajmujących się tą kwestią są krańcowo różne i mieszczą się w obszarze ograniczonym z jednej strony twierdzeniem, że zakresy etyki i prawa pokrywają się, z drugiej zaś tezą, że obie te dyscypliny wzajemnie się wykluczają. Nie wdając się w szczegółowe rozważania należy stwierdzić przede wszystkim, że zasady etyczne obowiązujące w polskiej psychiatrii sądowej powinny być tożsame lub przynajmniej zbliżone do zasad obowiązujących w krajach Wspólnoty Europejskiej. Takie podejście rodzi z kolei potrzebę podjęcia działań na rzecz przybliżenia przepisów prawa i kodeksu etyki lekarskiej do uniwersalnych, ponadnarodowych standardów, zgodnie z postulatami zawartymi w *Deklaracji Podstawowych Praw i Wartości*, wydanej przez Parlament Europejski jeszcze w roku 1984. Ważnym wymogiem etyki zawodowej biegłego jest poszanowanie zasad godności ludzkiej, co w bezpośrednich kontaktach z osobami podejrzanymi lub oskarżonymi o czyny często wywołujące naturalne negatywne nastawienia, nie jest łatwe. Należy jednak przestrzegać zasady, że wszelkie moralne oceny wartościujące odnoszące się do osoby poddanej badaniu sądowo-psychiatrycznemu, plasują się jednoznacznie poza obszarem pola

wiadomości specjalnych, a więc głównej, a w zasadzie jedynej, przesłanki, dla której powołano biegłego. Psychiatra, wykonując tę funkcję, nie może i nie powinien wypowiadać się na tematy wykraczające poza obręb reprezentowanej przez niego dyscypliny naukowej: przestrzeganie granic zakresu wiadomości specjalnych w istotny sposób wiąże się z etycznymi powinnościami pełnienia funkcji biegłego, jest nawet według niektórych autorów ważnym wyrazem poziomu etycznego biegłego [6, 7, 9].

Warto w związku z tym przypomnieć, że w polskim prawie procesowym biegły może pełnić dwie zasadnicze funkcje: konsultanta lub opiniodawcy. Tę drugą realizuje podczas wykonywania ekspertyzy, którą stanowi kompleks czynności zmierzających do rozwiązania lub wyjaśnienia problemu mającego wpływ na rozstrzygnięcie sprawy przy wykorzystaniu wiadomości specjalnych.

Dowód w opinii biegłego regulują przepisy odpowiednich kodeksów, natomiast ustalenia szczegółowe dotyczące np. instytucji lub osoby biegłego, przedmioty, zakresy i terminy wykonania ekspertyzy, ustala organ powołujący biegłego.

Stanik, omawiając wypełnianie funkcji biegłego sądowego, podaje następujące źródła zasad etycznych normujących pełnienie tej funkcji: normy etyczne postępowania człowieka w ogóle, kodeks etyczno-zawodowy, doświadczenie zawodowe (tzw. sumienie zawodowe) oraz nakazy i zakazy prawa. Z kolei przedmiot kontroli etycznej wypełniania funkcji biegłego dotyczy pola wiadomości specjalnych, realizacji zadań diagnostycznych, motywacji podejmowania się pełnienia funkcji biegłego, rezultatów rozstrzygnięć eksperckich w powiązaniu z preferencjami aksjologicznymi biegłego i wreszcie stosunku do organu zlecającego wykonanie opinii [8]. Spośród wielu szczegółowych zagadnień z kręgu deontologii należałoby z całą pewnością wymienić problem tajemnicy lekarskiej. Pomimo tego, że panuje powszechna zgoda co do uznania opinii sądowo-psychiatrycznej za dokument o charakterze niejawnym,

nadal zdarzają się przypadki informowania niepowołanych osób lub instytucji o treściach zawartych w tych opiniach. Ujawnienie danych z opinii sądowo-psychiatrycznej, niezależnie od formy i zakresu, stanowi jednoznaczne złamanie zasady tajemnicy lekarskiej z wszystkimi tego faktu konsekwencjami [2].

Niestety, znane są przypadki bezkarnego podawania do publicznej wiadomości danych o osobach poddanych badaniom sądowo-psychiatrycznym. Jest to szczególnie niebezpieczne zjawisko, kumulujące w sobie naruszenie prawa stanowionego i zasad etycznych. Innym przykładem wątpliwości natury moralnej jest kwestia bezstronności biegłego. Zasada bezstronności może być poddana w wątpliwość np. w przypadku, gdy biegły jest zatrudniony w instytucji nadrzędnej w stosunku do tej, w której pracuje osoba badana, albo w sytuacji, gdy biegły wcześniej leczył osobę poddaną opiniowaniu. W tym drugim przypadku bezstronność opinii może być zagrożona między innymi przez chęć ukrycia niewłaściwie prowadzonej lub nieskutecznej z innych powodów terapii, postawienia błędnej diagnozy itp. Ponadto istnieje obawa, że w opinii sądowo-psychiatrycznej mogą być wykorzystane informacje uzyskane w trakcie leczenia.

Jak wynika z praktyki opiniodawczej, niezadkie są sytuacje, w których opinie sporządzane są przez biegłych pozostających w stosunku podległości służbowej lub innej zależności wynikającej z zajmowanych stanowisk i miejsca oraz rodzaju pracy (np. profesor – adiunkt, ordynator – asystent itp.). Można zasadnie domniemywać, że sytuacje takie mogą mieć ujemny wpływ na obiektywizm i rzetelność przeprowadzonych badań i wydanej opinii. Biegły o wyższym stanowisku, większym autorytecie lub innej przewadze zawodowo-służbowej może – nawet w sposób niezamierzony – narzucić swój punkt widzenia, a tym samym osłabić zasadę niezależności i samodzielności biegłego.

Różnice między biegłymi mogą dotyczyć rozpoznania, a tym samym jego skutków

orzeczniczych. Oprócz czysto zawodowych aspektów, problem ten może posiadać także znaczenie etyczne, np. wówczas, gdy o odmienności sformułowań decydują względy pozamerytoryczne (nastawienie, niechęć, fałszywe ambicje itp.). Pewnym wariantem takiej sytuacji są tzw. opinie tendencyjne, formułowane przez biegłego lub biegłych ulegających naciskom lub prośbom stron procesowych, opinii publicznej czy własnym, subiektywnym ocenom czynu i jego uwarunkowań.

Jak nietrudno zauważyć, wszystkie rozważania dotyczące etycznych czy zawodowo-prawnych aspektów orzecznictwa sądowo-psychiatrycznego koncentrują się wokół osoby biegłego – jego wiedzy i postawy moralnej. Większość, a być może nawet wszystkie uchybienia i niedoskonałości tego orzecznictwa, wynikają zatem z niedostatków wiedzy lub ułomności charakterologicznych biegłego. Bardzo ważne jest zatem, aby – tak jak wielokrotnie postulowano – dokonać pewnych modyfikacji w dotychczas obowiązujących przepisach i praktyce powoływania i funkcjonowania biegłych sądowych – lekarzy psychiatrów. Wydaje się, że celowe byłoby podwyższenie kryteriów dotyczących wiedzy fachowej poprzez postawienie wymogu posiadania przez biegłych specjalizacji drugiego stopnia z zakresu psychiatrii.

Ponieważ w związku z planowanymi zmianami dotyczącymi liczby i zakresu specjalności medycznych mało prawdopodobne wydaje się zaaprobowanie specjalizacji z zakresu psychiatrii sądowej, należałoby zastanowić się nad inną formą zdobywania odpowiednio wysokich kwalifikacji w tej dziedzinie wiedzy. Jedną z możliwych do zrealizowania propozycji byłoby wprowadzenie systemu certyfikacyjnego według zasad opracowanych przez np. Instytut Psychiatrii i Neurologii oraz Sekcję Psychiatrii Sądowej Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego. Można zasadnie przewidywać, że tego rodzaju przedsięwzięcia zmniejszyłyby zagrożenia niespełnienia formalnych, merytorycznych i etycznych wymogów stawia-

nych biegłym lekarzom psychiatrom i wpłynęły korzystnie przede wszystkim na jakość orzecznictwa sądowo-psychiatrycznego w Polsce.

PIŚMIENNICTWO

1. Cieślak H., Spett K., Szymusik A., Wolter W.: Psychiatria w procesie karnym. Wyd. Prawnicze, Warszawa 1991.
2. Falicki Z., Chrzanowski W.: Zagadnienia tajemnicy lekarskiej w orzecznictwie sądowo-psychiatrycznym. *Psychiatr. Pol.* 1991, 2, 161–162.
3. Gierowski J.K., Szymusik A. (red.): Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie. Collegium Medicum UJ, Kraków 1996.
4. Heitzman J.: Kryteria obiektywizmu w opinio-waniu sądowo-psychiatrycznym. W: Gierowski J.K., Majchrzyk Z. (red.): Ochrona praw obywatelskich osób z zaburzeniami psychicznymi. PTP, Warszawa 1993, 125–134.
5. Kocur J., Bukowski J.: Bioetyka zawodowa lekarza a funkcja biegłego sądowego. Materiały XII Krajowej Konferencji Psychiatrii Sądowej, Belchatów, 24–25.11.1994. *Psychiatr. Pol.*, Kraków 1996, 71–76.
6. Pobocho J.: Aspekty etyczne w psychiatrii sądowej. W: Stanik J., Majchrzyk Z. (red.): Etyczno-zawodowe problemy biegłego sądowego psychologa i psychiatry w praktyce sądowej. PTP, U.Śl., Katowice 1995, 97–99.
7. Pobocho J.: Kodeks etyczny biegłego psychiatry – zasady dobrych obyczajów. Materiały XII Krajowej Konferencji Psychiatrii Sądowej, Belchatów, 24–25.11.1994. *Psychiatr. Pol.*, Kraków 1996, 65–70.
8. Stanik J.: Węzłowe problemy etyczno-zawodowe biegłego sądowego psychologa W: Stanik J., Majchrzyk Z. (red.): Etyczno-zawodowe problemy biegłego sądowego psychologa i psychiatry w praktyce sądowej. PTP, U.Śl., Katowice 1995, 14–16.
9. Szymusik A.: Problemy etyczne w psychiatrii. *Psychiatr. Pol.* 1994, 3, 293.
10. Tarnawski M.: Prawne i etyczne problemy udziału biegłych psychiatrów w postępowaniu sądowym. W: Stanik J., Majchrzyk Z. (red.): Etyczno-zawodowe problemy biegłego sądowego psychologa i psychiatry w praktyce sądowej. PTP, U.Śl., Katowice 1995, 115–116.